

Ненад Идризовић

Народна библиотека Србије, Београд

Сличности и разлике између *Фисиолоја* и *Шестоднева* Светог Василија Великог

Abstract: Сличност између *Фисиолоја* и *Шестоднева* постоји у описима животиња, биљака и камења, а разлика је што су у *Фисиолоју* заступљени симболичко-алегоријском описи, док је у *Шестодневу* употреба алегоријског начина тумачења ограничена. Разлог томе је што је *Шестоднев*, за разлику од *Фисиолоја*, намењен хеленском образованом становништву и садржи велики број философских и природнонаучних појединости преузетих из античких извора. Василије је имао за циљ да задовољи научну радозналост и поучи, па му није била потредна компликована алегорија, као у *Фисиолоју*, да би хришћанском учењу дао научну оправданост.

Key words: *Фисиолој*, *Шестоднев*, Свети Василије Велики, античка псеудонаука, алегорија, старохришћанска књижевност.

Опште карактеристике *Фисиолоја*

У времену када се хришћанство појавило, у природним наукама владао је псеудонаучни метод, а у философији — алегорија и мистицизам. Црква је имала толерантан став према делима оријенталне књижевности, која су јој је била ближа него хеленска. Апокрифи, пророштва, апокалипсе и псеудонаучна дела магијске књижевности, која су приписивана Соломону, Останесу, Зороастру, Дамигерону и другима, својим мистичким карактером била су врло блиска хришћанској мистици.¹ Нарочити значај овој књижевности придавао је Климент Александријски. На Истоку код Јевреја, Египћана, Персијанаца, Етиопљана и Индуса поред апокрифних списа постоје и свештене књиге о животињама. Без обзира на то што су ове књиге биле религиозног карактера, ипак су задовољавале научну радозналост верника. У хеленској научној књижевности постоје дела сличне садржине према којима Црква показује толерантан став већ крајем II века. Црква уноси у науку алегоризам и симболизам², њој стране елементе. На основу те симбиозе хеленског и хришћанског

* nenad.idrizovic@nb.rs

¹ Драгојловић, Драгољуб, *Физиолој у Срба* (докт. дисерт.), Филозофски факултет, Београд, 1968, 5–6.

² Реч *символ* није откриће хришћанске Цркве, већ је сродна и недељиво повезана са појмом трансцендентности, који прати, уз разлике у степену, сваку религију. Егзистенцијални из-

духа настао је један од најлепших и најстаријих споменика — *Фисиолој* — у којем је античка псеудонаука испуњена алегоријом и симболизмом са циљем да се покаже оправданост и супериорност хришћанске вере над „незнабожачким“ религијама.³

Време настанка *Фисиолоја* оквирно се креће од II до IV века.⁴ *Фисиолој* као антологијски природњачки спис хришћанске књижевности својим природњачким материјалом — саставним делом сваке приче — има безбројне паралеле у античкој и оријенталној књижевности. Тешко је претпоставити да је писац *Фисиолоја* за извор користио природњачки материјал из разноврсних списа, будући да се приче о животињама које су написане у *Фисиолоју* налазе већином у компилацијама које припадају александријском периоду. У овом периоду поред развоја егзактних наука шири се и парадоксографија са својом љубављу за монструозно и чудно, потискујући научно објашњење природе.⁵ Псеудо-Аристотелови списи који су настали на основу Аристотелових природно-научних сазнања и парадоксографски списи Александра из Минда припадају многобројним александријским компилацијама, које својим природњачким елементима чине везу са *Фисиолојом*. Тешко је утврдити утицај ових списа на *Фисиолој*, али је сасвим сигурно да се у Аристотеловим природњачким списима, који су проживели хеленистичку трансмисију налазе извесне приче које чине основни природњачки материјал овог књижевног дела.⁶

Алегоријска симболика животиња у *Фисиолоју*

Аутор *Фисиолоја* је постигао да употребом алегоријског тумачења обухвати све главне елементе хришћанског учења. Садржај *Фисиолоја* састоји се од 48 прича о различитим животињама и њиховој религијској симболици. Неке главе имају типичан облик: прво долази цитат из Светог писма, потом излагање природњачког материјала, који почиње речима *Ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε*, у наставку је симболичко тумачење и на крају *Καλῶς οὖν ὁ Φυσιολόγος ἔλεξε*. Овај облик није свуда спроведен. Оно што је заједничко свим причама јесте то што се свака састоји од природњачког описа животињских особина и

вор симбола је потреба да се на неки начин премости удаљеност између коначног и бесконачног или, по православној терминологији, створеног и нествореног. Ако желимо да избегнемо материју у овом премошћавању, морамо придећи створеним и ограниченим средствима, као што је људска реч, коју су Хелени користили *par excellence*, а на чију је недовољност указала апофатика светоотачког богословља. Употреба симболичног говора је карактеристика мудрог човека, па је то и објашњење његовог значења — Зизијулас, Јован, „Символизам и реализам у православном богослужењу“, *Саборности* VII/1–4 (2001), 13–37.

³ Драгојловић, *н. г.*, 6.

⁴ Више о времену и месту настанка *Фисиолоја* – *Истио*, 99–103.

⁵ French, Roger, *Ancient Natural History: history of nature*, Routledge, New York, 1994, 245–248.

⁶ Драгојловић, 79–81.

религиозно-симболичних излагања. Ми ћемо у даљем тексту навести само неколико најзанимљивих.

На првом месту имамо лава са његовом природом. Лав репом затире своје трагове, како га ловци не би могли пронаћи и на тај начин он симболише Христа, који је послан са неба и који крије своје мистичне трагове, а то значи своју природу. Спавање лава са отвореним очима симболише Христа, чије је тело спавало на крсту, а божанство се пробудило на десној страни Оца. Лавица рађа мртво младунче и три дана га чува, све док не дође лав и дуне му у лице и пробуди га. Ово симболише Христово васкрсење трећег дана.⁷

Сунчани гуштер, кад ослепи од старости, повлачи се у рупу на зиду окренут према истоку. Док посматра сунце, поново му се враћа вид. Поука ове приче је да човек, када му се помраче очи разума, затражи помоћ од Христа — излазећег сунца правде.⁸

Птица харадриос, када се доведе близу болесника, окреће поглед од њега ако треба да умре, а посматра га ако треба да оздрави. Примивши погледом болест на себе, одлеће у правцу сунца, које сагорева болест, а харадриос остаје жив. Ова птица, беле боје, симболише Христа. Окретање главе од болесника симболише Христа који је окренуо главу од Јевреја и дошао незнабошцима.⁹

Неки младунци пеликана ударају своје родитеље у лице, због чега их родитељи убијају. Трећи дан мајка из сажалења раздире своју слабину и излива своју крв на мртве младунце, оживљавајући их. Тако је и Бог показао своју милост према људском роду и спасао га, проливши своју крв на крсту.¹⁰

Симболика ноћног гаврана, који више воли мрак него светлост, подсећа нас на Христа, који је више волео пагане, који су у духовном мраку, него Јевреје, који нису поверовали у њега.¹¹

Орлу, када остари, отежају крила и ослаби вид. Када у таквом стању нађе извор бистре воде, одлеће у сунчане висине, где сагорева крила. Спушта се на извор и, загњуривши три пута, подмлађује се. Тако и човек, када му се очи срца помуте, треба да нађе извор речи Божје, крстећи се у име Оца и Сина и Светога Духа, загњуривањем у воду три пута.¹²

Једна од занимљивих животиња је индијска птица феникс, која сваке петстоте године долази у Либанске шуме, где напуни своја крила мирисима (тамјаном). Потом одлеће у Хелиополис, спушта се и спаљује на олтару, који је за њега припремио египатски свештеник. Сутрадан свештеник у пепелу проналази једног црва, који се другог дана развија у младу птицу, а трећег

⁷ *Phys.* 1.

⁸ *Исѿо*, 2.

⁹ *Исѿо*, 3.

¹⁰ *Исѿо*, 4.

¹¹ *Исѿо*, 5.

¹² *Исѿо*, 6.

дана је поново одрастао феникс. Ова нам указује на симболику Христовог васкрсења.¹³

Змији, када остари, ослабљује вид. Она се подмлађује тако што пости четрдесет дана и четрдесет ноћи и провлачећи се кроз пукотине стена скида стару кожу. То је поука за човека да и он може да скине своју стару, грешну одећу само ако иде уским путем, који води у живот вечни.¹⁴

Мрави, када иду, носе по једно зрно у устима. Они који не носе не траже од других да им дају мало, него и они покупе цело зрно за себе. Случај како се не размишља о залогу за будући живот имамо у причи о мудрим и лудим девојкама.¹⁵ Мрав жито које оставља за зиму кида да не би проклијало, а он остао без хране. Ово је поука да у Старом завету треба да се одвоји слово од духа, да не бисмо пропали као Јевреји. Као што мрав распознаје јечам од пшенице, тако треба да и хришћани одбаце јечам — учење и храну јеретика — и држе се праве вере.¹⁶

Једнорог је мала животиња, али веома лукава. Ловци га не могу уловити јер је много јак и има рог насред главе. Да би га ухватили, шаљу девицу близу места где он обитава. Када види девојку, једнорог постаје питом, прилази јој и она га одводи у краљевски двор. Ово представља слику Христа, који је сишао са небеса у крило Дјеве Марије и постао човек.¹⁷

Морска неман са великим перајима која се зове прион, када види брод са разапетим једрима, подиже се помоћу својих крила и подражава брод. Када пређе тридесет до четрдесет стадија, постаје уморан и таласи га поново враћају у морске дубине. Брод симболише апостоле и мученике који пролазе узбуркано море и стижу до небеског пристаништа. Прион је слика оних који узалуд покушавају да подражавају светитеље, брзо се заморе и поново падају у земаљски живот.¹⁸

Слон је животиња која нема жељу за полним односима. Ако хоће младунче, иде са женком у близину раја, где расте дрво мандрагора. Прво женка узима плод мандрагоре, па га даје мужјаку, после чега се спарују. Када женка рађа младунче, улази у воду до груди, а мужјак је чува од непријатељских змија. Слон нема зглобове у коленима, када једном падне, не може да се дигне. На његову рику долази један слон, који не може да му помогне. Потом долази дванаест слонова, који такође не могу да га подигну. На крају долази један мали слон, постављајући свој труп испод њега, успева да га подигне. Мужјак и женка симболишу Адама и Еву. Плод мандрагоре симболише плод са дрвета познања добра и зла. Слонов пад симболише првородни грех. Први слон који покушава да спасе палог слона симболише закон. Дванаест других

¹³ *Исџо*, 7.

¹⁴ *Исџо*, 11.

¹⁵ Мт 25, 8.

¹⁶ *Phys.* 12.

¹⁷ *Исџо*, 22.

¹⁸ *Исџо*, 39.

слонова симболише пророке, а мали слон је праслика Христа, који је својим влаплоћењем спасао човека од зла.¹⁹

Последња прича је о инсекту који живи у дуду и не може да види светлост дана док се дуд не расцепи. Тада излази и, гледајући светлост сунца, месеца и звезда, говори у себи: у тами сам био док се дуд није расцепио. Ово је симболика прободене слабине Христове, из које је потекла крв помешана са водом. Трећег дана, када је васкрсао из мртвих, људи су угледали бесмртну светлост.²⁰

Приче које улазе у зоолошки материјал у *Фисиолоју* припадају оној врсти псеудонаучних прича о природи које су у I и II веку после Христа доживеле необичан процват. Њихова карактеристика је била — поред тога што су хтеле да обухвате целу природу с обзиром на мистична или медицинска својства која леже у њој — да прикажу магијску силу у свим стварима и појавама кроз утицај симпатије и антипатије.²¹ Као спис који припада апокрифној хришћанској књижевности, својом алегоријом, која заузима две трећине текста, својим обликом, садржином и циљем који је имао, врло је близак гностичкој књижевности и представља јединствену појаву у ранохришћанској књижевности. То је вероватно једини гностички спис који није био уништен, захваљујући своје карактеру.²²

Као што смо рекли, употреба природњачког материјала о животињама у алегоријско-симболичком облику већ у новозаветним текстовима налази се у ограниченој мери. Алегоријска симболика животиња наметала се црквеним оцима због своје једноставности и свог басненог карактера, који је народу био врло близак. Главни извор разноврсних мотива из животињског света у ранохришћанској књижевности била је античка псеудонаучна књижевност. Тако је природно њихова употреба у делима црквених отаца зависила од степена симбиозе античке словесности и хришћанске духовности.²³ Због опширности нећемо изложити све видове овог здлижавања. Фолклорна књижевност, у којој приче о животињама са баснено-моралистичким алегоријским тумачењем играју главну улогу, будући неvezане ни за време ни за народ и неометани језичким баријерама, била је згодна у религијском изражавању. Сасвим је разумљиво што је хришћанска књижевност богата фолклорним мотивима, јер је она у почетку свога развитка била ближа народној него уметничкој књижевности.²⁴ Религиозно тумачење природе није било страно ранохришћанској егзегези. Налазимо је најраније код Климента Римског, где причом о птици феникс доказује могућност васкрсења.²⁵

¹⁹ *Исџо*, 43.

²⁰ *Исџо*, 48.

²¹ Драгојловић, *н. г.*, 13.

²² *Исџо*, 15.

²³ *Исџо*, 121.

²⁴ *Исџо*, 122.

²⁵ Clem. *Ad Corinth.* 25.

Ова прича је изнета у истом алегоријском тумачењу у коме се касније налази у *Фисиолоју*.²⁶ Приче о ласици код Псеудо-Климента²⁷ и Варнаве²⁸, које се налазе код њих у басненом облику без алегоријског тумачења, потичу вероватно из фолклорне књижевности. Сличне обраде налазе се и у псеудонаучним компилацијама хеленистичког времена.²⁹ Код Хиполита изгледа да се налазе први трагови *Фисиолоја*³⁰, а и мотив приче удаљује се од хеленистичких компилација. Богатство животињске симболике налази се код Климента Александријског³¹, у чијим причама скоро да нема никакве сличности са *Фисиолојом*, осим на једном месту.³²

Код Хиполита и Климента Александријског само се назире симболика *Фисиолоја*, док код Оригена оне имају ширу и значајнију примену.³³ Под претпоставком да се Ориген служио гностичким алегоризмом, не би било нетачно тврдити да се користио и *Фисиолојом* као најпотпунијим гностичким животињско-симболичким приручником. То доказују и многа паралелна места из Оригенових списа са *Фисиолојом*. Ориген је сагласан са *Фисиолојом* када говори о јелену, једнорогу, ласици, јелену и змији, подмлађивању змије и орла, птици фениксу, мравима.³⁴ Остаци гностичког докетизма³⁵ у *Фисиолоју*, због којег је и Ориген био осуђен, упућују нас на то да је *Фисиолој* био у употреби за живота Оригена. Он се често позива на нека дела из зоологије, али нигде не наводи ауторство тих текстова, тако да питања извора чини нерешивим.

Материјал *Фисиолоја* са животињском симболиком налази се и код других црквених отаца: Григорија Богослова, Григорија Ниског, Јевсевија Кесаријског, Кирила Јерусалимског, Епифанија са Кипра, Јована Златоустог, Кирила Александријског, Синесија из Кирина и Теодорита Кирског.³⁶

Опште карактеристике зоологије у *Шестогневу* Василија Великог

Василије Велики се није само бавио искључиво тумачењем текста Светог писма у *Шестогневу*, као што је случај са пореклом животиња. Он у

²⁶ *Phys.* 7.

²⁷ *Clem. Rec.* 7, 25.

²⁸ *Barn. Ep.* 10, 8; више о животињској симболици код Варнаве — Grant, Robert M., *Early Christians and Animals*, New York, Routledge, 1999, 45–46.

²⁹ Драгојловић, *н. г.*, 122.

³⁰ Hipp. *De antichr.* 55.

³¹ Grant, *н. г.*, 46–48.

³² *Clem. Strom.* 4, 16.

³³ Grant, *н. г.*, 48–50.

³⁴ Драгојловић, *н. г.*, 1968, 142 фн. 12.

³⁵ Ова необична гностичка јерес јавила се крајем I и почетком II века после Христа. Карактеристика њеног исповедања била је да оваплоћење Бога Логоса није било стварно, већ само по изгледу, тј. привидно.

³⁶ Драгојловић, *н. г.*, 144–145 фн. 24–32.

претходним беседама на неким местима прихвата или одбацује философска и научна схватања старих Хелена. Нарочито је био критички расположен према космологији античких мислилаца.³⁷ Од свих области античке философије и науке Василије Велики је једино природословље преузео без ограда. То се нарочито добро види у његовом безусловном поверењу које има према античкој зоологији, без обзира на то што је, поред Аристотела, користио и псеудонаучне изворе, као што је и *Фисиолої*. Екстензивно се ослањајући на достигнућа античке науке у погледу разумевања и тумачења природе животињског света, Василије је на велика врата увео овај део античког литерарно-мислилачког наслеђа у хришћанско учење и дао му црквени легитимитет.

Као прави антички ретор Василије у овим беседама ништа није препустио случају — темељно се спремио да одабраним аргументима убеди своје слушаоце. Очигледно се служио античком зоологијом не на основу сећања са својих студија, већ се за ову прилику изнова окренуо читању радова из ове области — Аристотела, Плутарха, Опијана и Елијана. Овај велики ерудита несумњиво је имао ова дела у својој библиотеци. На основу теорија о животињама које директно или индиректно преузима од поменутих аутора осмишљава моралне приче са живописним наводима и тако пружа чудесну синтезу, која је истовремено библијска и научна.

Статистички гледано, налазимо сличност и идентичност античког природословља животињског света са Елијаном на тридесет једном месту, са Аристотелом на двадесет седам места, са Плутархом на шест места, са Опијаном на два места, са *Фисиолоїом* на четири места и са Херодотом на једном месту. Иако, као и сви позноантички аутори, на линији Елијанове моралистичке интерпретације животињског света, будући школован философ осећао је да не може заобићи великог мислиоца и највећег научника антике, Аристотела. Због свог уравнотежаног приступа интелектуалним и литерарним питањима постао је познат, по чему се издваја међу оцима Цркве. О Василијевом уравнотежаном коришћењу античких извора најбоље нам сведочи Н. Ристовић. Он каже:

Он је класициста-просветитељ, а не класициста-елитиста, он популарише античку књигу, уверен да је то у интересу хришћанског верника. Василијев класицистички програм приближавања античке литерарно-мислилачке баштине хришћанима најбоље показује његово пригодно, прилагођено и привлачно коришћење бројних античких философских теорија и баучног сазнања њеном најширем слоју хришћанских верника окупљених у храму да слушају „чтенија“ из *Посијања*.³⁸

³⁷ Emmanuel Amand De Mendieta, „The official Attitude of Basil of Caesarea as a Christian Bishop Towards Greek Philosophy and Science“, у: *The Orthodox Churches and the West, Studies in Church History* vol. 13. ed. D. Baker, Oxford, Basil Blackwell, 1976, 32 и даље.

³⁸ Ристовић, Ненад, *Старохришћански класицизам: њихови ставови старохришћанских њисаца према античкој књизи*, Чигоја штампа, Београд, 2005, 187.

Утицај *Шестоднева* на потоњу хришћанску књижевност једним делом може се разумети анализом његових анегдотских садржаја, од којих су најзначајнији они који се односе на животиње. Василије је у описивању и тумачењу животињског света посегао за популарним морализаторски усмереним зоолошким схватањима, која се срећу код античких мислилаца, као што су на првом месту Плутарх и Елијан. Василије је овим херменеутичким приступом остваривао етичко-педагошки циљ писања. То је био један од најконкретнијих захвата у области рецепције античког литерарно-мислилачког наслеђа овог осведоченог старохришћанског класицисте. Прецизније, и наведени узор и сам поступак који је од њих преузео део су Василијеве блискости са еклектичком философијом тзв. средњег платонизма и позног стоицизма.³⁹

Ма колико генијалан теолог, Василије улази у историју лепе књижевности више као уман и утицајан писац „културне политике“ Цркве него као оригиналан мислилац. Њега су практичне потребе поучавања широког круга верујућих „одвлачиле од новоплатонства ка стоичком платонству, од Платинове дијалектике ка Посејдонијевом енциклопедизму“⁴⁰. Он се према својим слушаоцима односи као одрастао човек према деци, мада — разуме се — без надмености и са приличном дозом снисходљивости. Постарао се да својој пастви да „очигледан лик света“, који би се налазио у сагласности са популарним резултатима позноантичке науке, а да ни у ком случају не дође до противречности са Библијом. Хтео је да то његово излагање буде занимљиво и конкретно, односно хтео је да уму пружи одређено интелектуално задовољење, не захтевајући од ума одвише напора, тако да није случајно то што је користио као средство најживотније „даснене“ поуке. То је његов циљ тумачења *Шестоднева*, који је постао књижевно-историјски документ првостепене важности.⁴¹ У *Шестодневу* се инспирација из Библије слива сасвим природно у његовом лирском развоју са деликатном и спиритуалном љупкошћу старе Хеладе.⁴² Он је пре свега хришћански учитељ који на сликовит и веома детаљан начин описује различите појаве у природи како би просветлио ум и срце својих слушаца, да би они могли да разумеју и осете љубав Божју. Његово помињање философских теорија и научних сазнања показује колико је познавање наука важно у животу хришћанина. Прерадио је шаролику грађу позноантичке популарне учености у хришћанском духу и започео многовековну традицију *Шестоднева*. Он најављује долазак нове епохе.⁴³

³⁹ Аверинцев, Сергеј, Медведев, Игор, *Прејлед византијске философије*, Плато, Београд, 2005, 47.

⁴⁰ *Истио*, 47.

⁴¹ Сакос, Стергиос Н., *О Шестодневу*, у: Свети Василије Велики, *Шестоднев*, Беседа, Нови Сад, 2001, 47.

⁴² Стевановић, Богдан М., *Историја хеленске књижевности од Александра до Јустинијана*, Научна књига, Београд, 1968, 225.

⁴³ Аверинцев, Медведев, *н. д.*, 47.

Став Василија Великог према алегоријском методу тумачења

Платон је одбацио Хомерову поезију, не као песништво већ као паидеју, која је за њега била израз истине. Без обзира на то што није прихватио Хомера за „васпитача Хеладе“, Платон није одустао да се диви Хомеру као песнику. Насупрот Платону, стоици су „задржали Хомерову митологију као нормативни израз истине у циљу одржања старе поезије као основне паидеје“⁴⁴. За стоике, Хомер има битну улогу у образовању и без њега хеленска култура не би могла да постоји као таква. Због тога су стоици реинтерпретирали Хомера и образовали систем алегоријског тумачења митских прича⁴⁵, тако да се овај метод тумачења током векова дубоко урезао у мисао хеленског човека. Треба да споменемо једну од темељних карактеристика хеленске религиозности — веровање да се богови оглашавају у загонетном облику каква су пророчанства. Овај метод тумачења био је раширен међу учитељима и критичарима свих философских усмерења. У старохришћанску књижевност ушао је, као што смо већ поменули, преко Филона из Александрије. Највећи љубитељ алегорије међу хришћанским писцима био је Ориген. Често је имао обичај да „проналази дубокоумне библијске праслике у приповестима о женама и конкубинама странкиња старозаветних патријарха.“⁴⁶ Можемо да изложимо један пример када је говорио о последњој Аврамовој жени, Хетури:

Ако се, поред тога што нас учи Закон Божији, дотакнемо наука овога света које су му стране књижевност, граматика, аритметика, дијалектика ако учинимо да ови спољашњи елементи служе нашим циљевима, ако их искористимо за потврду нашег Закона, онда показујемо да смо странкиње узели за жене или чак наложнице. И ако преко тих заједница, кроз расправе, излагања, спорове, можемо да обратимо неке особе Закону, да их са оним што је преовлађујуће на њиховом терену убедимо да прихвате истинску, Христову философију и истинску, Божију веру, онда ће моћи да се каже да смо добили синове од дијалектике или од реторике, као од неке странкиње или наложнице.⁴⁷

Александријска школа, у којој је Ориген стекао образовање, имала је супарника и опонента — антохијску школу. Насупрот александријском алегоризму, Антиохијци су неговали занимање за буквално-историјски смисао Библије, насупрот платоновској александријској онтологији и космологији. У крајњем свом изразу обе школе су дале две „христолошке“ јереси — несторијанство и монофизитство.

Василије Велики је као љубитељ хомерске поезије заокружио процес хришћанске алегоријске интерпретације Хомера. У свом спису *Младићима* — како да се користе делима њајанских њисаца, где хришћанским младићима препоручује читање хеленске поезије као извора етичких примера, он им

⁴⁴ Ристовић, *н. г.*, 69.

⁴⁵ *Исїо*, 69.

⁴⁶ *Исїо*, 30.

⁴⁷ Orig. *In Gen.* 11, 2; превео Н. Ристовић, 30.

предочава Хомера — схваћеног управо у духу алегоријске интерпретације поезије:

Као што сам чуо од једног изузетног човека, који је веома способан да схвати смисао дела, читава Хомерова поезија је вредна похвале због тога што говори о врлини и све код њега води ка томе, осим споредних епизода. Особито сцена у којој је нагог вођу Кефалонаца, који се спасао из бродолома, приказао тако да се прво застидео да се појави пред краљицом, не зато што би га прекорела што је наг, већ из дужног поштовања; тако га је огрнуо врлином, уместо огртачем. После тога је међу осталим Феачанима, сматран толико примерним, да су занемарили раскош у којој су заједно седели и ни један Феачанин тада ништа друго није желео више, него да постане Одисеј и да на тај начин буде спасен из бродолома. Поред тога, говорио је тумач песникових мисли, да је Хомер готово вичући упозоравао: људи, морамо се старати да стекнемо врлину која је испливала са бродоломником и на сувом, онога који је остао наг, показала као часнијег од богатих Феачана.⁴⁸

Овде, када се Василије позива на неког изузетног човека — компетентног хомеролога (Проересија, Химерија или Либанија)⁴⁹ — он исказује свој позитиван став према алегоријском методу тумачења.

Има још места где Василије исказује позитиван став према алегоријском методу тумачења, јер има библјских делова који не би могли, када би се тумачили буквалано, да се објасне:

Рећи ћу нешто о растављеним водама и онима из Цркве који под видом духовног тумачења и узвишенијих схватања прибегавају алегорији, говорећи како воде на метафорички начин представљају духовне и бестелесне силе; те да су изнад свода остале оне које су боље, а доле, ближе земаљским и вештавственим просторима, оне лошије.⁵⁰

Довољно ти је да пажљиво погледаш чокот и он ће ти рећи све о својој природи. Сети се, наиме, оне приче Господње, где Он за Себе вели да је чокот, а Отац да је виноградар, а за нас каже да смо винова лоза, која је вером засађена у Цркви. И позива нас да доносимо многога плода, да не бисмо, осуђени због неплодности, били предати огњу.⁵¹ И на многим другим местима Он људске душе пореди са лозом. [...] Од нас, пак, захтева и да прихватимо оне који ће нас као виноград окопавати. Душа, наиме, бива окопавана када одбаци бриге овога света које су терет нашим срцима.⁵²

У следећем цитату изложићемо Василијеву изјаву где истиче буквално тумачење Светог писма и супроставља га алегорији, али само када је посматра као целовит ерминевтички метод, па каже:

Познајем правила алегорије, иако их нисам ја пронашао, већ сам на њих наилазио читајући оно што су други писали. Они који не прихватају општа и

⁴⁸ Bas. Magn. *Ad adolesc.* 4; прев. А. Павловић.

⁴⁹ Ристовић, *н. г.*, 81.

⁵⁰ Bas. Magn. *Hex* 3, 43.

⁵¹ Јов 15, 1–6.

⁵² Bas. Magn. *Hex.* 5, 33–36.

уобичајена значења штива, веле да вода није вода, већ неко друго суштаство, па растиње и рибе тумаче по сопственом нахођењу, а постанак гмазова и звериња објашњавају окрећући се властитом домишљању, као што тумачи снова, оно што је неко у сну видео, објашњавају према властитом науму. Када чујем реч трава, имам на уму траву; или када чујем растиње или риба или звер или стока, све то како је речено, тако примам. Јер се не стидим *Јеванђеља*.⁵³

„Правила алегорије“ овде имају двојако значење. Могу се схватити као правила или метод алегоријског тумачења, док на другој страни могу да подсећају на најважнији спис највећег алегористе, односно на дело Филона из Александрије, *Алеџорију свешћених љравила*, у коме се Петокњиже објашњава алегоријским методом тумачења.

Василије некада само делимично прихвата алегорију:

Али оставивши на овоме месту свако типолошко и алегоријско тумачење, покушајмо да, следујући вољу Писма, смисао таме прихватимо на прост и недвосмислен начин.⁵⁴

Не може се порећи да је Василије био под утицајем неких Оригенових схватања и да је понешто научио из његових дела, као што је у овом случају алегоријски начин тумачења.⁵⁵ Као што смо видели, и у причама о животињама користи се алегорија: када се казује о манама животиња, говори се у ствари о манама код људи.⁵⁶

Опште карактеристике по којима се разликује *Фисиолої* од *Шесћоднева* Василија Великог

Фисиолої је са својим описима животиња, биљака и камења на симболичко-алегоријски начин у хришћанском духу, сличан *Шесћодневима* (*Хексамеронима*). Ипак, између њих постоји битна разлика. У *Шесћодневима*, који су више догматске садржине, употреба алегоријског начина тумачења је ограничена, за разлику од *Фисиолоїа*, који даје већи опис животињских особина, износећи елементе хришћанског учења и указивањем на њихову мистичну страну у свету природе. Општу популарност *Фисиолоїа* делимично потискује појава *Шесћоднева*, јер њихов садржај, који је намењен христијанизованом хеленски образованом становништву, даје један коментар о стварању света са великим бројем философских и природнонаучних појединости, црпених из разноврсних античких извора.⁵⁷

За разлику од *Фисиолоїа*, Василијев *Шесћоднев* је својом посредничком улогом у преношењу античког културног наслеђа представљао кроз

⁵³ Bas. Magn. *Hex.* 9, 2–4.

⁵⁴ Bas. Magn. *Hex.* 2, 24.

⁵⁵ Robbins, Frank Egleston, *The Hexaemeral Literature*, University of Chicago Press, Chicago, 1912, 44.

⁵⁶ French, *н. г.*, 234–236.

⁵⁷ Драгојловић, *н. г.*, 123.

цео средњи век главни извор свих философских и научних знања античког света. У природњачком материјалу налазе се многе паралеле и са *Фисиолојом*, без обзира на то што постоје извесне разлике и одступања. Василије је природњачки материјал црпао из разних псеудонаучних компилација хеленистичког времена. Као што смо већ рекли, *Фисиолој* није имао пресудан утицај на састављење *Шестогнева*, али није био ни безначајан. Гумачења Василија Великог су, за разлику од *Фисиолоја*, била диктирана одређеном наменом. Превасходно је хтео да задовољи научну радозналост и поучи, тако да Василију није требала компликована алегорија, као у *Фисиолоју*, да би доказао оправданост хришћанског учења, већ је имао за циљ да хришћанској религији да научну оправданост.

Рецепција природословља животињског света *Фисиолоја у Шестогневу Василија Великог*

Као што смо рекли, у *Шестогневу* на четири места налазимо сличност и идентичност природословља животињског света *Фисиолоја*. Први пример се налази када Василије Велики описује грлицу као поучни пример за жене које су остале удовице, јер за њега је часност удовиштва достојнија од неприличја другог брака⁵⁸:

Веле да грлица, ако се икада деси да свога друга изгуби па остане сам и удова, неће да ступи у заједницу са другим већ због успомене на некадашњег брачног друга, остаје усамљена.⁵⁹

У *Фисиолоју* се исто тако налази податак о грлици и о врани; за врону пише да је моногамна и да, кад умре мужјак, не узима другог⁶⁰, а за грлицу исто да је моногамна и да воли пустињски живот.⁶¹

Сличност имамо када Василије Велики користи Плутархов извор за опис змије која једе мирођију како би исцелила своје очи.⁶² У *Фисиолоју* пише да змији, када остари, ослабљује вид и да се подмлађује тако што пости четрдесет дана и четрдесет ноћи.⁶³

Прича која најсликовитије описује да и бесловесне животиње имају некакву свест о будућим стварима јесте Василијево приповедање о мраву. Он ову поуку пише како би указао да сва људска брига треба да буде усмерена ка будућем веку, а не да се расипа у овом животу:

Човече, зар се нећеш постарати за себе? Нећеш ли, угледајући се на мрва, спокој будућег века сматрати важнијим од овога живота? Јер, мрав у току лета сабира себи храну за зиму, и не одгађа то због своје лењости, пошто, тобоже,

⁵⁸ Bas. Magn. Hex. 8, 28.

⁵⁹ *Исџо*, 8, 28.

⁶⁰ *Phys.* 27.

⁶¹ *Исџо*, 28.

⁶² Bas. Magn. Hex. 9, 12.

⁶³ *Phys.* 11.

још нису наишле зимске тегобе; већ непрестаном бригом нагони себе на рад, све док у своје ризнице не смести довољно хране. И не чини то безвољно, већ се уз некакво мудро домишљање стара о томе да му храна може трајати што дуже. И тако он својим кљештима сваку семенку цепа на двоје, како не би проклијала и постала му некорисна за храну. Но, кад осети да су семенке постале влажне, он их суши на ваздуху; и не разастире их по свакаком времену, већ само онда када предосети да ће потрајати ведро време. И неће се, наравно, десити да видиш кишу како лије из облака, за све време док је мравља жетва изложена ваздуху.⁶⁴

У псеудонаучном извору какав је *Фисиолої* пише како мрави, када иду, носе по једно зрно у устима, а они који не носе не траже од других да им дају мало, него и они покупе цело зрно за себе. На истом месту стоји још да мрав жито које ставља за зиму кида, како не би проклијало и постало неупотребљиво за храну.⁶⁵

Ово је добар пример који показује да се Василије Велики, поред традиције позноантичке белетристике, ослања и на хиљадугодишње искуство блискоисточне дидактике изложене у Старом завету. Можемо да узмемо за пример део из Премудрости Соломонових:

Иди к мраву, лењивче, гледај путеве његове и омудруј. Нема вође ни управитеља ни господара. И опет приправља лети себи храну, збира уз жетву храну своју.⁶⁶

Последњи пример се налази када Василије Велики износи нетачну теорију о томе да се мале ехидне рађају тако што прождеру материцу, узвраћајући тако мајци платом коју она заслужује.⁶⁷ Да би нам смисао ове освете био јаснији, морамо да узмемо у обзир целокупну причу у вези са тим која се налази код Елијана. Он приповеда да ехидна, када се спари са мужјаком, сместа га уједе и усмрти. Због тога се деца свете за неправедну смрт свога оца тако што поједу њену унутрашњост.⁶⁸ У *Фисиолоїу* пише да женка ехидне нема вагину, тако да мужјак избацује семе у њена уста и ако она прогута семе, уједно одгризе и његове тестисе и он умире. Када треба да младунчад дођу на свет, они поједу њен (мајчин) стомак.⁶⁹

Закључак

Основну стилистичку димензију *Фисиолоїа* карактерише алегоријска егзегеза и он као антологијски природњачки спис хришћанске књижевности, својим природњачким материјалом, као саставним делом сваке приче, има безбројне паралеле у античкој и оријенталној књижевности. Употребом

⁶⁴ Bas. Magn. Hex. 9, 13.

⁶⁵ Phys. 12.

⁶⁶ Прем. Сол. 6, 6–8.

⁶⁷ Bas. Magn. Hex. 9, 22.

⁶⁸ Ael. De nat. an. 1, 24.

⁶⁹ Phys. 10.

алегоријског тумачења аутор *Фисиолоја* покушао је да обухвати све главне елементе хришћанског учења. *Фисиолој* се састоји се од 48 прича о различитим животињама и њиховој религијској симболици. Ту постоје и безбројне паралеле природњачког материјала из дела Плутарха, Елијана, Опијана, Дионисија, Филона из Александрије, Плинија, Солина и неких схолијаста.⁷⁰ *Фисиолој* са својом алегоријом, која заузима две трећине текста, убраја се у ранохришћанску апокрифну књижевност. Да *Фисиолој* са својом животињском симболиком није усмањен, сведочи нам и појава животињске симболике у списима црквених отаца: Григорија Богослова, Григорија Ниског, Василија Великог, Јевсевија Кесаријског, Кирила Јерусалимског, Елифанија Кипарског, Јована Златоустог, Кирила Александријског, Синесија из Кирине и Теодорита Кирског.

Василије Велики је приликом описа животиња поред Аристотела користио и псеудонаучне изворе, као што је и *Фисиолој*. Како смо видели, Василије није био присталица алегоријског тумачења као што је то примењено у *Фисиолоју*, иако је у неким случајевима примењивао алегоријски метод тумачења, због тога што има библијских делова који не би могли да се објасне буквално.

Природословље животињског света из *Фисиолоја* слично је са оним из Василијевог *Шестоднева* на четири места: приликом описа грлице, као поучни пример за жене које су остале удовице; о подмлађивању змије; о мравима и о малим ехиднама, које прождиру утробу своје мајке.

У *Шестодневу* Василије Велики излаже хришћанско космолошко учење, неопходно за потпуније разумевање византијске природно-научне мисли, док је *Фисиолој* имао ужи круг интересовања, јер се бавио психолошким описом својстава реалних и фантастичних животиња, биљака и камења.⁷¹

⁷⁰ Драгојловић, *н. г.*, 109–110 фн. 34–41.

⁷¹ Лазић, Милорад, Котарчић, Љубомир, „Фисиолог у византијској и средњовековној српској књижевности“, у: *Фисиолој; Средњовековни медицински сјиси*, Српска књижевна задруга, Београд, 1989, 19–20.

Скраћенице

- PG — Patrologiae cursus completus, Series Graeca, acuur. J.-P. Migne, Paris
- TLG — The Thesaurus Linguae Graecae (A Digital Library of Greek Literature, 1999)

Извори

- Barn. *Ep.* — Barnabae *Epistulae* (TLG)
- Bas. Magn. *Ad adolesc.* — Basilii Magni *Ad adolescentes quomodo possint ex gentiliis libris frustum capere* (N. G. Wilson, London, 1975)
- Bas. Magn. *Hex.* — Basilii Magni *Homiliae in Hexaëmeron* (TLG)
- Clem. *Ad Corinth.* — Clementis Romani *Epistula ad Corinthios* (TLG)
- Clem. *Rec.* — Clementis Romani *Recognitiones* (TLG)
- Clem. *Strom.* — Clementis Alexandrini *Stromateis* (TLG)
- Greg. Theol. *Or.* — Theologi (Nazianzeni) *Orationes* (PG 35–36)
- Hipp. *De antichr.* — Hippolyti *De antichristo* (TLG)
- Orig. *In Gen.* — Origenis *In Genesim homiliae* (PG 12)
- Phys. — *Physiologus* (TLG)
- Свети Василије Велики, *Шестдоднев*, Беседа, Нови Сад, 2001.
- Saint Basil, „Exegetic Homilies“, Roy Joseph Deferrari (yp.), *The Father of the Church: New translation*, vol. 46, The Catholic University of America Press, Washigton, 1963.
- Basil, „Letters & Select Works“, Philip Schaeff, Henry Wace (yp.), *Nicene & Post-Nicene Fathers Second Series*, vol. 8, Hendrickson, Peabody, 1995.

Nenad Idrizović

National Library of Serbia, Belgrade

Similarities and Differences Between *Physiologus* and *Hexaameron* by St. Basil the Great

Concerning the similarities and differences between *Physiologus* and *Hexaameron*, the similarity can be seen in the descriptions of animals, plants and rocks. The difference exists in the allegorical interpretation style, which is limited in *Hexaameron*, while in *Physiologus* it is present in the form of symbolic allegorical descriptions. The reason for this difference is that *Hexaameron*, as oppose to *Physiologus*, is intended for the educated Greek population, and it contains a large amount of philosophical and natural-scientific details inherited from the ancient sources. The goal of St. Basil the Great was to satisfy the scientific curiosity and to edify. Therefore, he did not require the complicated allegory, as in *Physiologus*, in order to provide the Christian dogmas (teachings) with the scientific justification.

Key words: *Physiologus*, *Hexaameron*, St. Basil the Great, ancient pseudo-science, allegory, early Christian literature.

Датум пријема чланка: 23. 08. 2010.

Датум прихватања чланка за објављивање: 16. 09. 2010.